

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLİY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

**Qo'qon DPI.
ILMIY
XABARLAR.**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
Кокандский ГПИ.**

QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

**Qo‘qon DPI.
ILMIY XABARLAR.
2020- yildan nashr etiladi.
Yilda 4 marta chiqadi.**

**3 (7)-2022
Sentyabr**

**НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК.
Кокандский ГПИ**

**издаётся с 2020 года
Выходит 4 раз в год**

	Gofrlangan karton mahsuloti uchun tanlangan qog'ozlarning yuza g'adur- budurligini aniqlash	
33	D.B.Niyazov, M.M. Niyazova, S.M.Turabdjanov, SH.M.Saydaxmedov Sintetik flokulyantni suvli eritmalaridagi flokulyatsion va fizik-kimyoviy xususiyatlari	165
34	D.B.Niyazov, M.M. Niyazova, S.M.Turabdjanov, SH.M.Saydaxmedov F-3 seriyali flokulyantlarga n-geksan, benzol va toluol bug'lari sorbsiya izotermasi	168
35	M.X.Diyorova, F.S.Toylokova Tuproq va o'simliklarning texnogen ifloslanishi	170
36	Sh.K.Kushnazarova, H.V.Burhonov, M.U.Sodiqov Go'sht mahsulotlari namunalar tarkibidagi makro va mikroelementlarni avio 200 (ISP – OES) Induktiv bog'langan plazmali Optik emission spektrometr usulida aniqlash.	173
37	U.J.Eshbayeva, A.M.Nishonov Gofrlangan karton mahsulotning mustahkamligi (qattiqligini) aniqlash	178
38	SH.R. Toshmatova, M.Nabiyeva, O.Ismoilova Biozararlashning o'ziga xos xususiyatlari	182
	IJTIMOIY – GUMANITAR FANLAR	
		TILSHUNOSLIK
39	D.O.Hasanova O'zbek tilida shaxs sotsial belgilarini ifodalashda lingvistik vositalarning ahamiyati	185
40	Г.Н. Давлятова Изучение канонов риторики молодёжью: проблемы и решения	188
41	M. Ergashova Lokalizatsiya munosabatining so'z yasovchilar orqali ifodalanishi	191
42	Sh.S.Abduraimov Test topshiriqlarining solishtirma validligini aniqlashga doir	194
43	D.A.Pirnazarova Tilshunoslikda matn muammosining tadqiqi	198
44	N.Xalilova Qo'qon xonligi tarixnavisligidagi ba'zi antroponimik birliklar xususida	200
45	N.F.Tulyaganova, SH.P.Yusupova The principles of linguistic etiquette in languages	203
46	M.Xrojiddinova O'zbek tilida qizil va qora ranglarning salbiy va ijobiy atfenkalari	205
		ADABIYOTSHUNOSLIK
47	G'.O.Xolbo'tayev Askiya janrining o'zbek folklorshunosligida o'rganilishi	208
48	F.I.Qurbonova Asarlarda psixologizm va majoz uyg'unligi	210
49	S.S.Xudoyev Jahon folklorida topishmoq janri va uning o'rganilish tarixi	213
		PEDAGOGIKA
50	M.S. Abdullayeva Bo'lajak o'qituvchilarni o'zini-o'zi kasbiy rivojlantirish mehanizmlarini takomillashtirish usul va vositalari	216

matbuotda obro'sizlantirdi, degan ayblov bilan hibsga olinadi. Qissada yozuvchining qamoqda kechgan hayoti va u erdan chiqqandan keyingi dunyoqarashida sodir bo'lgan o'zgarish ishonarli ifodalangan.

Abdulla qamoqdan ozod bo'lgach, o'zining sevimli bog'ida tasvirlangan lavha orqali yozuvchi davr kishilarining qiyofasini chizib bergan. Qahramon daraxtning ayri shoxiga qadab qo'yilgan teshanining dastasini silaydi, damini tomosha qiladi. Bog', dov-daraxtlar, o't-o'lanlar– hammasi oldingidek

edi, lekin endi qahramon o'zgargan, yanada yolg'izlangandi. Yozuvchi Abdullaning ichki olami, ruhiyatidagi o'zgarishlarni tasvirlar ekan, ayri shoh, tesha vositasida qahramon psixologiyasidagi hammadan ajralib qolgan, o'zining e'tiqodi bilan yakkama-yakka qolgan, haq so'zi uchun azob va qiynoqqa giriftor bo'lgan, og'ir damlarda eng yaqin do'stlari ham yuz o'girib ketgan inson ruhiyatidagi evrilishlarni ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.To'raev D. Rangin tasvirlar jilosi. T.: Akademnashr, 2014. – 200 b.
- 2.To'raev D. O'zbek tetralogiyasi. –Toshkent: Akademnashr. 2017. –B. 212
- 3.O'zbek adabiy tanqidi: (antologiya). Tuzuvchi va nashrga tayyorlovchi B.Karimov. –T.: TURON – IQBOL, 2011, -544 b.
- 4.Ulug'ov A. Asl asarlar sehri. – T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007. – 157 b.
- 5.Umurov H. Qahramonning ma'naviy olami va epiklik. –T.: "Fan", 1995. - 46 .
- 6.Umurov H. Saylanma. // Adabiy-tanqidiy tadqiqotlar. 2 – jild. – T.: Fan, 2007. – 206 b.
- 7.X.Do'stmuhammad. Anglash lahzalari. //Yoshlik. 1983. 60-6.

JAHON FOLKLORIDA TOPISHMOQ JANRI VA UNING O'RGANILISH TARIXI

ЖАНР ЗАГАДКА В МИРОВОМ ФОЛЬКЛОРЕ И ИСТОРИЯ ЕЁ ИЗУЧЕНИЯ

THE GENRE OF RIDDLES IN WORLD FOLKLORE AND ITS EFFECTS OF STUDY

Xudoyev Samandar Samatovich
Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon folkloridagi topishmoq janri va uning o'rganilish tarixi keng muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: folklor, folklorshunoslik, janr, genesis, mif, afsona, ertak, matal, etnografik realiya, leksema, makropropozitsiya

Аннотация. В данной статье рассматривается жанр загадки в мировом фольклоре и история его изучения.

Ключевые слова: фольклор, фольклористика, жанр, genesis, миф, легенда, сказка, пословица, этнографическая реалья, лексема, макропропозиция.

Annotation. This article discusses the genre of riddles in world folklore and the history of its study.

Keywords: folklore, genre, genesis, myth, legend, fairy tale, proverb, ethnographic reality, lexeme, macroproposition

Kirish. Mif, afsona, rivoyat, ertak, maqol, topishmoq, latifa, alla kabi qator janrlar barcha xalq folklorida borligi, eng muhimi, ularning paydo bo'lish va shakllanish xususiyati deyarli bir xilligi kishini hayratga soladi. Shundan kelib chiqib bunday janrlarning tarixiy ildizlarini,

genetik asosdoshlik sabablarini va ijtimoiy-estetik omillarini maxsus o'rganishga to'g'ri keladi. Bunday o'rganish folklor janrlarining tarixiy taraqqiyoti va badiiyatiga doir yangi nazariy xulosalar chiqarishga asos bo'ishi bilan dolzarblik kasb etadi.

Asosiy qism. F. Gerder topishmoqni “har bir tilning iftixoridir” degan fikrni ilgari suradi. Yana bir qator folklorshunos olim unga qadimiy mifologik va madaniy ong mahsuli sifatida nisbat beradi. A. Jollening fikricha, topishmoq va afsona (mif) o'zaro aloqador tushunchadir, ikkalasi ham “bilim”dan kelib chiqqan: “Afsona (mif) ichida savol saqlovchi javob bo'lsa, topishmoq javob talab qiladigan savoldir” [5]. E. Poykert esa o'z tadqiqotlarida Jollening fikrlarini aniq etnografik realiyalarda ko'rsatishga harakat qiladi va “topishmoq tili”ni “sehrgarlik” yoki “fikir sehri”ga tenglashtiradi [6].

Topishmoq XX asrda ko'pgina xalq uchun juda katta ahamiyatga ega bo'lib, turli xil ibodat marosimlarining (rojdestvo, cho'qintirish, to'y marosimlari) yoki xalqlarning turli diniy marosimlari (tomoshalari) haqidagi afsonalarning (Sfinks haqida afsona, orakullarning turli jumboqli topishmoqlari, “Injil”dagi Samson topishmog'i) ajralmas qismi bo'lgan. Jumladan, rus xalqi udumlarida kuyov kelinning dugonalari tomonidan beriladigan topishmoqlarni topmaguncha chimildiqqa qo'yilmagan. Qadimgi grek va olmonlarda esa topishmoq aytish duelga tenglashtirilgan. Afsonalarda aytilishicha topishmoq javobini topa olmaganlar hayotni tark etishi kerak ekan. Slavyan xalqlari afsonalarida topishmoqni topolmagan kishini suv parilari halok qilgan [7]. Lekin Ulrix Benttsin topishmoqlarning ibodat marosimlaridagi “taqdirni belgilash” rolini bo'rttirib ko'rsatilgan deb aytadi va unga o'ziga xos fikr bildiradi. Olimning fikricha topishmoqlarga bo'lgan munosabat hozirgi kundagiga qaraganda jiddiyroq bo'lgan. Birinchi navbatda ular turli xil marosimlarning muhim qismi sanalgan, shu bilan birga antik davrda topishmoqlar o'sha davr kishilarining zehni o'tkirligi va dunyoqarashi kengligining ko'rsatkichi hisoblangan. Topishmoq topishda bilim va zukkolikni namoyon qilgan shaxs katta hurmatga sazovor bo'lgan. Qadimgi grek va rimliklarda topishmoq aytish va topish qobiliyati juda yuqori va munosib aqliy faoliyat belgisi hisoblanadi [3], ammo bu

jarayon inson taq-dirini belgilab berish darajasida ahamiyat kasb etmagan.

Topishmoqning eng asosiy vazifasi hisoblangan aqlni charxlash jara-yoni hozirgi kunda nisbatan soddaroq ya'ni o'yin shaklida saqlanib qolgan. Bunda galma-galdan jumboqni echish suhbatdoshning topqirlik va ziyrak-ligini sinaydi. Nafaqat yuz yillar oldin, balki hozirgi kunda ham topishmoq ham mustaqil janr, ham katta hajmli badiiy asarlarning ajralmas bo'lagi sifatida uchraydi. Topishmoq motiviga olmonlarning “Katta Edda” va fin millatining “Kalevala” eposlari yaqqol misol bo'la oladi. Shu bilan birga zamonaviy badiiy adabiyotda ham ko'plab misollar keltirish mumkin. Topishmoq janri o'rta asrlardagi misteriyalarda muhim ahamiyat kasb etganligini A. Veselovskiy tadqiqotlarida ko'rish mumkin [8]. Shu bilan birga ushbu janr o'rta asr xalq hikmatlari to'plamlarida, Shoh Sulaymon, Aleksandr Makedonskiy, dono Fevroni haqidagi rivoyatlarda ham uchraydi.

Bualo, Russo, Shiller, Gyote, Jukovskiy, Yesenin o'z asarlarida topish-moqlardan mohirona foydalanishgan. Jumladan Gyote “Faust”ining ikkinchi qismida Sfinks Mefistofelni topishmoq yordamida aniqlaydi.

*Dem frommen Sen axir to`g`riyu
Manne nötig wie dem egri uchun ham
bösen, Barobar erursan.
Dem ein To`g`ri har zamon.
Plastron, asketisch To`g`riligin qilish
zu rapieren, uchun namoyon
Kumpan dem Hargiz seni qilar
andern, Tolles zu o`qiga nishon.
vollführen, Egri bo`lar doim
Und beides nur, sen bilan hamdam
um Zeus zu Razolatga
amüsieren. botmoq uchun
chinakam.
Bu qilmish bilan
Zevsga mangu
To`g`ri ham, egri
ham bo`ladi kulgu.*

Muayyan bir xalqqa mansub bir folklor janri namunasi boshqa bir millat folklorida boshqacha nom bilan bo'lsa-da uchrashi jahon xalqlari folkloridagi janrlarning mushtarakligini yorqin namoyon

etuvchi asosiy belgilardan biridir. Qolaversa bu yana folklor janrlari tarixiy taqdiridagi mushtaraklikdan ham dalolat beradi. Masalan, topishmoq inson ma'naviy taraqqiyotining ilk bosqichida shakllangan qadimiy janrlardan biridir. Inson va uni o'rab olgan olamning metafora, ya'ni shartli ko'chimlar, turli o'xshatish, qiyoslash, epitet, savol vositasida o'ziga xos badiiy shaklda aks ettirilishi topishmoq janriga xos asosiy janriy belgi bo'lib, mana shu etakchi xususiyat dunyodagi barcha xalq topishmoqlari uchun umumiydir. Shu ma'noda topishmoq "xalqaro janr" hisoblanadi. Yuqorida qayd etilgan belgi esa dunyo bo'yicha tarqalgan xalq topishmoqlarining genetik asosdoshligini bildiradi.

Yuqoridagi fikrimizning isboti sifatida o'zbek, nemis va rus tillaridagi topishmoq (Rätsel, загадка) leksemasiga izohli lug'atlarda berilgan sharhlarga e'tibor qaratamiz. Jumladan "O'zbek tilining izohli lug'ati"da unga shunday izoh beriladi: Topishmoq o'yinida: topilishi kerak bo'lgan narsa, hodisa va sh. k.ning ramz va o'xshatmalar orqali ifodalangan qisqa tavsifi; jumboq. Tushunilishi qiyin, sirli narsa. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"da esa: Topishmoq, topmacha, jumboq, matal – xalq og'zaki poetik ijodining eng qad. va ommaviy janri. Jahondagi barcha xalqlar folklorida uchraydi deyiladi. Nemis tilidagi "Rätsel" leksemasiga aka-uka Grimmning "Deutsches Wörterbuch" kitobida quyidagicha ta'rif keltiriladi. *Avvalambor topishmoq insonning fikrlash va topqirlik qobiliyatini charxlaydi. Qadimgi va o'rta asr nemis adabiyotining vakili sifatida Rätsel (topishmoq) tor va keng ma'noga ega bo'lib, dastlabki ma'noda u o'zidagi tafakkur o'yini orqali ajdodlarga yuqori kayfiyat ulashib kelgan bo'lsa, hozirgi kunda ham fikrlash doiramizni kengaytirib ruhiy va aqliy*

faoliyatimizga ravshanlik olib kirmoqda. Keng ma'noda esa Rätsel (topishmoq) ruhimizni, aqliy qobiliyatimizni noma'lumlikka jalb qilib fikrlash va topqirlikka undaydi.

Yana bir nemis olimi German Paul esa topishmoq janrini sirli dalil (unbegreifliches Faktum) hamda aqliy mashq (Denkaufgabe) sifatida baholaydi. Unga she'riy janr tarzidagi javob talab qiladigan savol deb ta'rif beradi.

Nemis tilidagi izohli lug'at *Dudenda* berilgan topishmoq janri haqidagi ta'riflar ham *German Paul fikrlari bilan hamohangdir. U erda ham topishmoqqa javobi taxmin qilinishi yoki topilishi kerak bo'lgan aqliy mashq sifatida ta'rif beriladi. Inson echim topishga, sirni ochishga inti-ladigan samarasiz harakat sifatida baholanadi.*

Rus tilidagi izog'li lug'atlarda ham zagadka (topishmoq) leksemasiga turli xil ta'riflar mavjud bo'lib, ulardagi makropropozitsiya deyarli bir xillikni tashkil qiladi. Jumladan D.N.Ushakovning "Толковый словарь русского языка" izohli lug'atida topishmoq – topilishi kerak bo'lgan narsa yoki hodisaning ramz orqali ifodalangan qisqa tavsifi; echish lozim bo'lgan jumla sifatida ta'riflansa, S.Ojegovning "Толковый словарь русского языка" sida echim talab qiladigan tasvir yoki ifoda tarzida izohlanadi.

Xulosa. Dunyodagi hamma xalqning topishmoqlarida shakli, vaziri-fasi, ish-harakati va holati jihatidan bir-biriga o'xshash belgilar asosida uni topishga mo'ljallangan she'riy yoki nasriy tuzilishdagi savol yoxud topshiriq tinglovchi e'tiboriga havola qilinadi. Hosil bo'lgan bu adabiy hodisa "topishmoq" deb yuritiladi. Faqat mazkur hodisa har bir xalqning milliy til xususiyatlaridan kelib chiqqan holda atamalashtirilgani kuzatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбек тилининг изохли луғати. А.Мадвалиев таҳ.ост. 5 томли. – Т.: "ЎМЭ" Давлат илмий нашриёти, 2007. – Т. 4. – Б. 148.
2. Bentzien U. Rat zu, was ist das. Rätsel und Scherzfragen aus fünf Jahrhunderten. Rostock, 1975. – S. 248-249
3. Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. - Band 14 R-Schiefe. München, 1984.

4. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. 9., vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage. – Berlin, 2019. – S. 1445.
5. Jolles Andre. Einfache Formen. Tübingen, 1968. – S. 58.
6. Peuckert Will-Erich. Deutsches Volkstum in Märchen und Sage, Schwank und Rätsel. Berlin, 1938. – S. 3-11.
7. Paul H. Deutsches Wörterbuch: Bedeutungsgeschichte und Aufbau unseres Wortschatzes. Tübingen: Niemeyer, 2002.
8. Ушакова О.Д. Загадки, считалки и скороговорки. СПб., 2016. – С.4.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI O'ZINI-O'ZI KASBIY RIVOJLANTIRISH MEHANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH USUL VA VOSITALARI.

**M.S. Abdullayeva. Qo'qon davlat pedagogika instituti
tayanch doktranti.**

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilarni o'zini- o'zi kasbiy rivojlantirish, metodik tayyorgarligini oshirishda qo'llaniladigan mavjud usullar va ularga innavatsion yondashish mehanizmlari haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar. Kasbiy tayyorgarlik, o'z- o'zini rivojlantirish, integratsion yondashuv, ta'lim –tarbiya jarayoni.

Аннотация. В статье описаны существующие методы, применяемые в профессиональном саморазвитии будущих учителей, совершенствовании их методической подготовки и инновационные подходы к ним.

Ключевые слова. Профессиональная подготовка, саморазвитие, комплексный подход, образовательный процесс.

Annotation. The article describes the existing methods used in self-professional development of future teachers , improving their methodical training , and innovative approaches to them.

Keywords. Professional training, self-development, integrated approach, educational process.

Shaxs shakllanishining eng muhim bosqichlaridan biri oliy ta'lim davri hisoblanadi. Butun o'qish davrida qadriyat yo'nalishlarining jadal shakllanishi mavjud bo'lib, ular asta-sekin kelajakdagi o'qituvchining faol hayotiy pozitsiyasini ifodalay boshlaydi. Bo'lajak o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirish jarayonini shaxsiy rivojlanish jarayoni va barcha imkoniyatlardan foydalanish jarayoni sifatida tavsiflash mumkin. O'z -o'zini rivojlantirish sifati insonning o'z faoliyatini tashkil etish qobiliyatiga bog'liq. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy o'zini o'zi rivojlantirish mezonlari sifatida quyidagilar belgilanishi mumkin:

- shaxsiyat va faoliyatdagi sifat o'zgarishlarini o'z-o'zini tashkil etish;
- pedagogik faoliyat tarkibida o'qituvchining kasbiy o'zini-o'zi yangilashga, ish usullarini o'zgartirishga qaratilgan harakatlarining ustunligi;

-o'ziga va faoliyatiga nisbatan pedagogik, psixologik, tashkiliy, predmetli vazifalarni qo'yish va hal qilish;

-o'qituvchining atrof-muhitning turli ko'rinishlarini idrok etish qobiliyati uning kasbiy rivojlanishi uchun zarur shartlar sifatida.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy o'zini-o'zi rivojlanishini ta'minlaydigan mexanizmlar qatoriga quyidagilar kiradi: o'z-o'zini anglash, o'zini o'zi belgilash, o'z-o'zini faollik, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi qurish, o'zini o'zi aniqlash, o'zini o'zi qadrlash.

Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilarning o'zini o'zi rivojlantirishga tayyorligi inson faoliyatining hissiy, mehnat, intellektual, kasbiy va motivatsion sohalarini rivojlantirishga yordam beradigan o'zini o'zi anglash, shaxsiy o'zini o'zi belgilashga qaratilgan jarayon sifatida belgilanishi mumkin. O'z-o'zini rivojlantirish jarayonida olingan barcha bilimlar juda uzoq vaqt